

Vårdkasar på Gotland

Bruket av vårdkasar är mycket gammalt men vårdkasar har även uppförts i senare tid då man väntade anfall från fienden. Vårdkasar användes ända tills nutidens signalmedel som telegraf och telefon började användas. På Hallshuk satte man upp den sista vårdkasen så sent som 1853- 1854 med anledning av Krim kriget.

Vårdkasarna är även kända på Gotland från förhistorisk tid, då våra fornborgar från 500-talet efter Kr var tillflyktsorter för människorna. Redan då fanns det säkert en ordentlig vakt- och larmorganisation till skydd för människorna. Det är väl inte troligt att de forntida vårdkasarna på Gotland bildat ett signalsystem som omfattade hela ön, utan har varit avsett för alarmering av den närmaste bygdens befolkning som sedan fick föra larmet vidare.

När det var ofredstider under vikingatiden var det säkert nödvändigt att hålla vakt vid kusten hela året om fientliga fartyg beräknades kunna uppehålla sig i havet. När det var lugnare tider ordnade man vakthållning endast då det fanns anledning att vänta ett fientligt anfall.

Säkert var det vårdkasar i Eksta och Fröjel som kallade allmogen till vapen när Waldemar Atterdags flotta siktades utanför Karlsöarna den 22 juni 1361. Waldemar krossade helt Gotlands försvarskraft och öns försvar blev en angelägenhet för makten på Wisborgs slott. Den gamla vakt och vårdkaseorganisationen var säkert ur bruk i cirka 300 år.

År 1645 blev Gotland åter ett svenskt landskap och man blev skyldig lämna personal till krigsmakten. Försvaret fick lita till ett organiserat allmogeuppbåd och vårdkasar kom åter till användning. År 1675 var Sverige i krig, borgarna skulle försvara staden och lantbefolkningen skulle beväpna sig samt beordrades "att vid hambnarna och på Bergen våhkasar uppseittas och allmogen till tur vid hambnar och stellen till Wakthållande förordnade blifva". Det fanns inget minne kvar var de forntida vårdkasarna var placerade men det blev befallningsmännens sak att placera ut de nya vårdkaseplatserna.

Vårdkasesystemet kom åter till användning under det stora nordiska kriget 1700-1721. Vårdkasarna placerades säkert på samma plats som de anlades år 1675. På hösten 1709 gavs order om att vårdkasar skulle sättas upp och bönderna beväpnas. Från landshövdingen kom en skrivelse med orden "Wåhrkasar, särdeles på dhe vid Siökusterne belägna orther oprettas, och dher widh behörig wacht hålles". Folket blev organiserat och beväpnat och man höll vakt vid vårdkasarna ända till krigets slut år 1721. Vårdkasarna sträckte sig runt hela Gotlands kust men förekom även på det gotländska inlandet och bildade den yttersta kedjan i bygdeförsvaret. De var troligen 10-12 m höga och bestod av trästockar, torrved, ris, och tjärtunnor samt "tjårstumlar"

Nästa gång vårdkasar sattes upp var år 1742. Sverige var då i krig med Ryssland och Gotland förberett bl. a. genom utbyggnad av Karlsvärds fästning på Enholmen i Slite. Landshövding på Gotland var von Hökerstedt och han gav ut en "Publikation om wård-katsars inrättande på landet". I den föreskrevs hur man skulle placera ut vårdkasarna på landsbygden. "Wårdkatzar runtomkring stränderna uppå yttersta uddarna och högarna, så nära ut wid siön som möjligt är, på alla the forna wanliga

ställena hvarom allmogen haver kunnskap". Man visste inte i detalj var vårdkasarna skulle placeras men litade till allmogens kunnskap. Det tillkommer nu något nytt, man inför nämligen "warduthsigter" (utsiktsplats i anslutning till vårdkasen) inne i landet så att man från toppen kan se om vårdkasarna i kustbandet är tända för att därifrån kunna allarmera allmogen. Landshövdingens mening var att organisera ett omfattande larmsystem som skulle omfatta hela ön. "Warduthsigter" inne på ön sattes upp i "Läderbro, Fohle, Wänge, Stenkumble, Ejtelems och Linde backar. Den s.k. vårdstången var omkring 18 alnar hög (ca 11 m) med genomborrade stegpinnar och ett brandjärn i toppen.

Det var lätt för allmogen att klättra upp i stången och se om några vårdkasor brann vid kusten, upptäckte man någon vårdkasebrand så larmade man och allmogen fick beväpnas sig. Allmogen skulle turas om att hålla vakt med tre man i varje omgång. Inträffade något som gjorde att vårdkasen skulle tändas, skulle en man ta sig till kyrkan och sätta igång ringningen i kyrkklockorna och samla folket, de två kvarvarande skulle underhålla elden och ge akt på fienden.

Under åren 1788- 1790 var Sverige åter i krig med Ryssland. Vid vårdkasarna hölls vakt som under tidigare krigsperioder och man hade endast att liita till allmogen. Man utfärdade en noggrann instruktion för vakthållningen, mycket mer omfattande än tidigare regelverk. "Vaktens uppgift var att hava ett vakande öga åt havet, ofta uppkлива på de uppställda vårdstångerna och noga tillse om något krigsskepp och kaparefartyg skulle tillärna landstigningen". Fanns fiendefartyg som avsåg landstigning skulle vårdkasor tändas om det inte räckte att uppbåda folk från trakten. Vakthållningen skulle utföras av tre man, men endast en man skulle stanna kvar om vårdkasen antändes. En vaktman skulle bege sig till kyrkan och ringa till samling. Den andre mannen skulle direkt larma "Konungens Befallningshavande". Hästar skulle alltid finnas tillgängliga att användas för rapportering. Invid vårdkasen fanns en "Wakt-kurra" där man skulle vila samt alltid ha eid i spisen om vårdkasen skulle tändas. Vaktpassen varade ett dygn och man fick själv ha mat med sig.

Folkbeväpningen fick år 1811 en egen organisation. Man inrättade "Gotlands Nationalbevärning" som blev lagligt fastslått. Meningen var att vårdkasarna därefter inte skulle användas mer. År 1853 trodde man att Krim-kriget skulle få återverkningar i Östersjön. Det fanns önskemål att kunna samla Gotlands stridskrafter hastigt. Man lät därför återigen uppföra vårdkasor på de högt belägna ställena längs kusten och inne på ön. Vårdkasarna låg på samma plats som tidigare vaktperiod och man utnyttjade samma vaktstugor som tidigare.

Eftersom vårdkasarna inte underhölls så angreps de av röta och rutnade ner. Vårdkasarna kunde inte användas så man begärde få sälja dem som var kvar och genom länsmans försorg såldes virket vid samtliga vårdkasor år 1865. År 1885 var det nya krigsroligheter i Östersjön men det var inte aktuellt att sätta upp nya vårdkasor. När nationalbevärningen skulle inkallas så skedde det genom klockringning i kyrkorna.

På Bungemuseet finns en vårdstång med brandjärn bevarad. Denna typ av vårdstång användes med stegpinnar inne i landet och sattes upp som utsiktspunkt utan brandjärn vid kustens vårdkasor.

Utmed gotlandskusten var vårdkasor placerade på följande platser, de hade samma betydelse som Hallshuk:

Korpklint norr om Visby, Skansudd i Sanda, Kronvalls fiskeläge i Eksta, Vaktudden i Hablingbo, Vale i Öja, Vaktberget i Sundre, Faludden i Öja, Grötlingboudd i Grötlingbo, Kapelluddens Fiskeläge i När, Herrvik i Östergarn, Gothemshammar i Gothem, Lotsbacken i Slite, Bungenäs i Bunge, Varden på Fårö och Svarvarehuk i Fleringe socken.

Enligt en länskungörelse av den 2 augusti 1788 meddelas att vårdkasor bl.a. var uppsatta på Hallshuk i Hall socken samt på Svarvarehuk i Fleringe vid Kappelshamnsvikens östra kust.

En handling från Länsstyrelsen med nr 423 av den 18 sept 1854 redovisar att en vårdkase under åren 1853-1854 var uppsatt på Hallshuk samt att PM Lindström var ansvarig för vårdkasan.

Hallshuk har tillsammans med Svavarehuk under århundraden varit en mycket betydelsefull plats för norra Gotlands försvar. Någonstans mitt uppe på klippan har legat en vårdkase som under orostider varit bemannad med vaktpersonal som kontrollerat att främmande och fiendliga fartyg inte osedda kunde skicka fiendetrupper i land. Genom att det även låg en vårdkase vid Svarvarehuk så var in och utfart till och från Kappelshamnsviken mycket välbevakad.

Klippan på Hallshuk ligger på en nivå av cirka 30 m över havets nivå och stupar brant ner mot strandlinjen. Delar av klippan har mycket låg växtlighet och använde man sig av en vårdstång som var ca 11 m hög hade man milsvid utsikt runt hela horisonten. Kanske såg man vid klart väder till Warden på Fårö, Stenkyrkehuk och till Lotsbacken i Slite.

Bygdens folk har säkert under flera hundra år tillbringat mycket tid med att från vårdkasan bevaka havet utanför Hallshuk för att freda sin bygd från fiender och inkräktare.

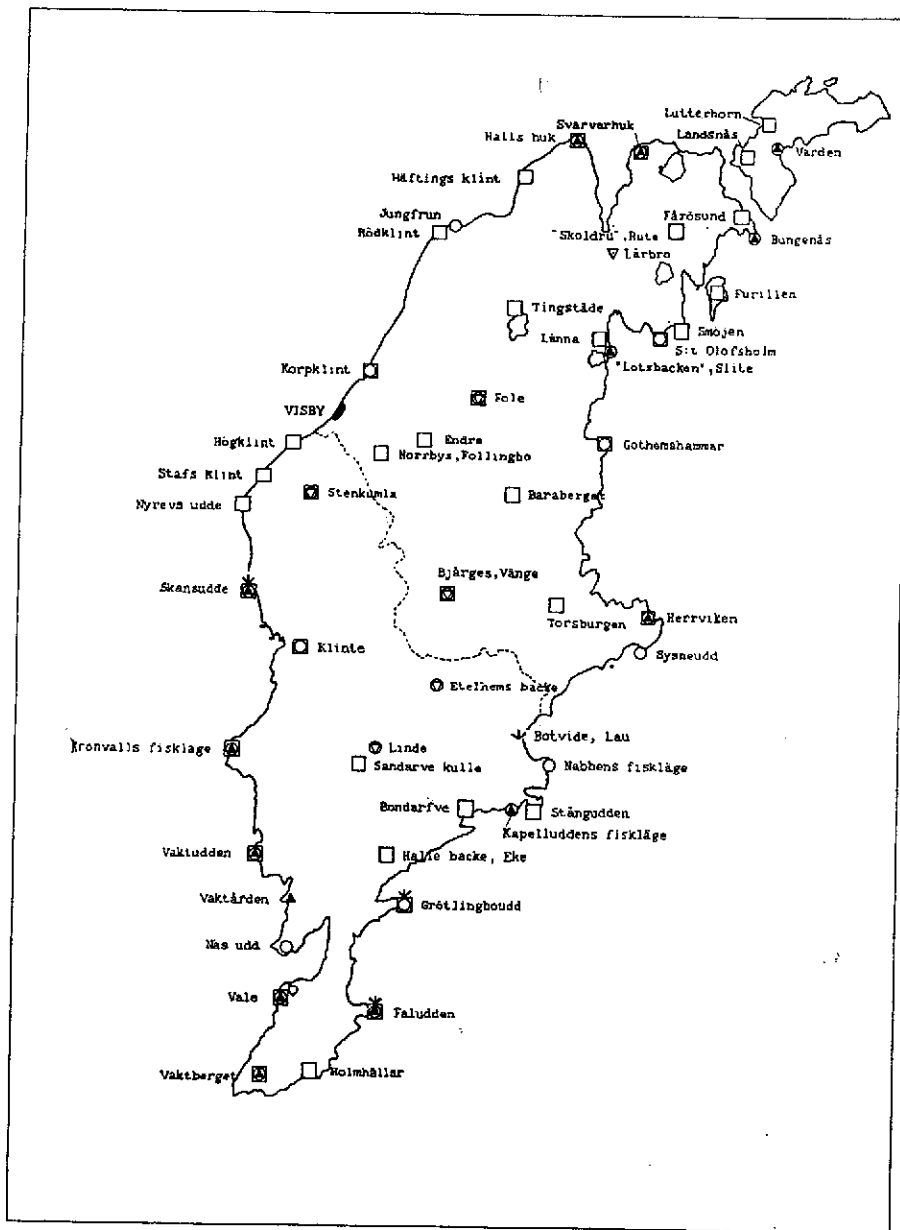

Fig. 1. Karta över vårdkaseplatser på Gotland. Vårdkasarna ha i stort sett blivit uppsatta på samma platser tiderna igenom.

- Teckenförklaring:
- ▲ Troliga platser för vårdkasor 1709—21 och 1742.
 - ▼ Vårdutsikter tillkomna 1742.
 - Vårdkasor enligt länskungörelse 1788,¹⁷ använda 1808.
 - ↓ Vårdkasor omnämnda i uppteckningar av minnen från 1808.
 - Vårdkasor uppsatta 1853—54.

ställena av kuste tydlig stänger (Linde hö kasarna skrivelse Av denna nalsystem skulle ko hålla vak anledde t hålla eld sig till ky vittnade passning nad lät u

Under försvaret jonen öve som bevä styrelsen, länskungi vid kuste grann ins 1742 års dessa. V uppkli va skepp ell kasen an från den skulle sta och ombe med rapp givargård sig huvud redligen fi allmogen i befällning seglare på

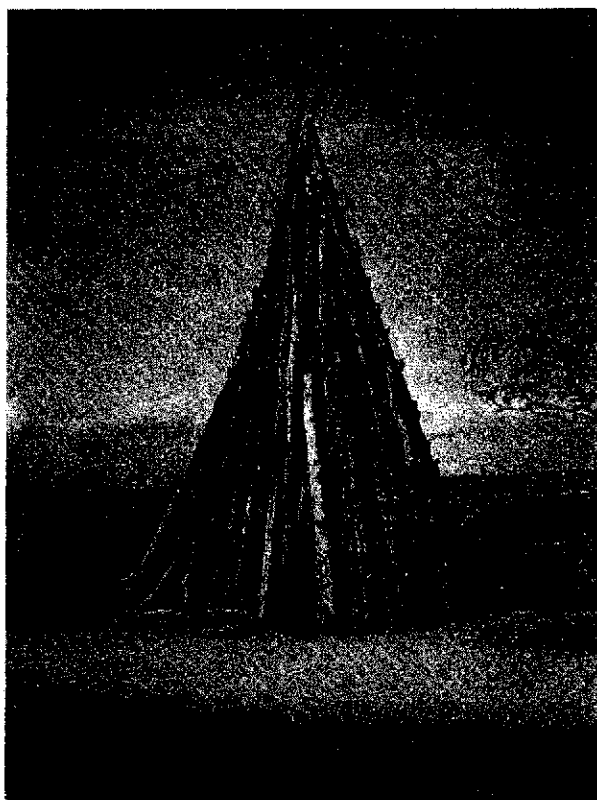

Fig. 3. Värdekase på Skansen. De av kapten Sjöberg omtalade spetsiga bälén eller de av P. A. Säve omtalade värdekasarna sammanställda av »rafstar» sågo troligen ut på detta sätt. Foto Nordiska Museet.

som det fanns en karta över värdekaseplatserna vore det lätt att vid behov åter sätta upp signalsystemet. Förslaget gillades av Kungl. Maj:t⁸⁸ och sålunda blevo samtliga värdekasar under 1865 genom länsmännens försorg försålda på offentlig auktion med skyldighet för köparen att bortföra virket. När 1885 på nytt krigsoroigheter väntades i Östersjön, blev det emellertid inte fråga om nyuppsättning av värdekasar. I stället anbefalldes att inkallelse av nationalbeväringen skulle ske medelst klockringning, som ju sedan gammalt kompletterat värdekasarnas eldsignaler.⁸⁷

Av värdekasarna från 1854 har således ingen blivit bevarad, men beskrivning och ritning finnes i kapten Sjöbergs rekognosceringsrapport,²⁹ där han skriver: »Då år 1788 och 1808 värdekasar ju här anlades, byggdes de af en mängd timmer och stockved, som upprestes till ett spetsigt bål, hvilket inuti fylldes med ris och tomma tjärtunnor m. m. — Bredvid uppsattes en hög värdstång med pinnar tjenande till steg upp till toppen. Då fienden hotade med landstigning skulle bålet tändas och elden därifrån blifva

Fig. 4. Vårdstång, »vardä», från Kulturhistoriska museet i Bunge. Dylåka vårdstånger ersatte vårdkasarna inne i landet och upprestes eventuellt utan brandjärn vid kustens vårdkasar.

signalen. Att förekomma förvexling av denna eld och annan förbjöds allmänheten strängeligen att bränna eller it nda r sh gar m. m. Ett sådant förbud torde nu f r tiden svårligen kunna utfärdas eller kunna g r s gällande, hvarföre det vore angeläget att få vårdkasarna så inrättade, som i ödmjukhet närlagda ritning» (fig. 2) »utvisar. Meningen är att sjelfva ställningen, som st der tunnan, bygges fast, och att st ngen hvarpå tunnan sitter upprestes först i det ögonblick, då vårdkasen skall tändas. Tunnan belägges förut invändigt med 2 tum tjocklek med lera eller murbruk: däruti insättes sedan en mindre tunna, som fylles med tj rad dref, stenk lsstybbe, eller andra, lätt brännbara och r kgivande ämnen». Kostnaden för en sådan vårdkase beräknades till 12 Rr 32 sk b:o.³⁸ Vårdkasarna blevo också

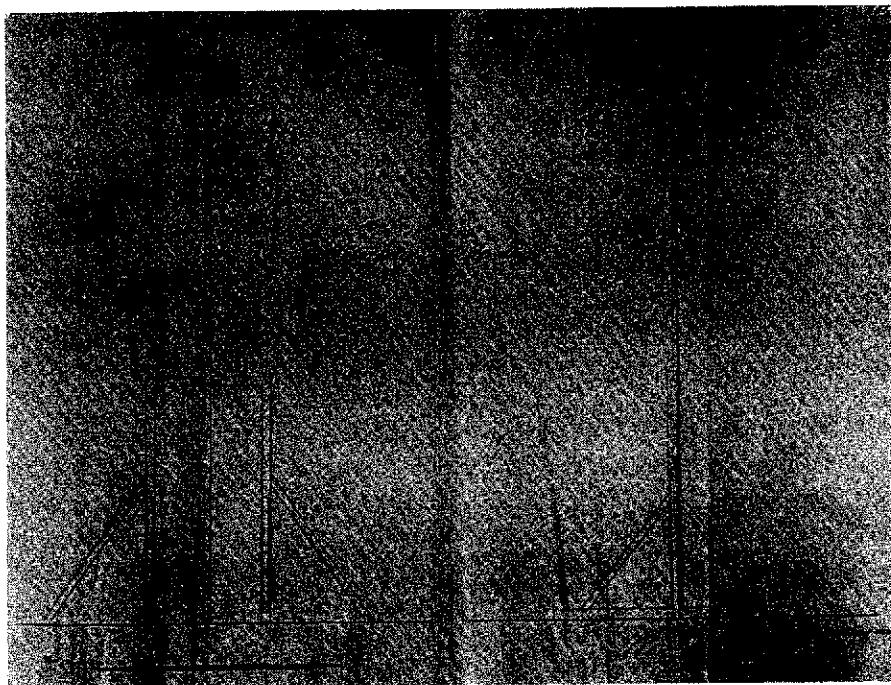

Fig. 2. Kaptén Sjöbergs ritning till vårdkas 1853. Detta är en särskild »militärmodell», helt olika de folkliga vårdkasarna. Efter original i Krigsarkivet.

skapet, föreslog han byggande av särskilda vaktstugor. Det på grund av Sjöbergs rekognosceringar till Kungl. Maj:t insända förslaget godkändes³⁰ och ett anslag på 800 riksdaler beviljades.³¹ Rekognosceringarna fortsattes emellertid för att fastställa belägenheten av vårdkasarna inne i landet och dessa voro färdiga i november.³² Arbetet med vårdkasarnas uppsättande blev dock genomförbart först under följande år. Den 18 september 1854 kunde kaptén Sjöberg anmäla att arbetet var avslutat³³ (tab. 2). Då var emellertid krigsfaran praktiskt taget över för vår del. Någon vakt blev icke utsatt vid dessa vårdkasar och inga instruktioner för deras användning utfärdade. I regel voro de uppsatta på Kronans mark och kostade ingenting. Endast för vårdkasen på Bjärges backe betalades från år 1859 3 Rr rmt om året i hyra åt markägaren Petter Magnus Hägg.³⁴

Då vårdkasarna icke underhöllos råkade de så småningom i förfall. År 1864 ansåg militärbefälhavaren, generalmajor H. Gyllenram, att de voro »så angripne af röta, att de fleste ej förtjena reparation», varför han begärde tillstånd att få sälja, vad som fanns kvar.³⁵ Han påpekade att efter-